

ПРОМЕТЕЈ, ЈОВ И ОСТАЛЕ „НЕБЕСКЕ ПАТРИОТЕ”

Морис Фридман, *Проблематични побуњеник*, превео Игор Јавор, Службени гласник, Београд 2012

Студија *Проблематични побуњеник* Мориса Фридмана представља неку врсту анатомије модерне књижевности кроз аналитички приказ варирања и трансформисања универзалних књижевних појмова – *побуњеника* и *изгнаника* – у прози четири аутора: Хермана Мелвила, Фјодора Достојевског, Франца Кафке и Албера Камија. Овим појмовима описани су одређени модели односа према стварности које књижевност одувек фабулира и тумачи. Међутим, без обзира на универзални карактер, њихова саморазумљивост је привидна, што аутор издашно потврђује. Фридман даје типологију и генезу побуњеника у светској књижевности крећући се између два типа: Прометеја и Јова.

Како аутор запажа: „Са површинске, статистичке тачке гледишта, модерни људи већином нису побуњеници. Много оних који то јесу толико су очигледно зависни од онога против чега се буне да их је лако елиминисати као мање значајне.” Проблематична природа побуне модерног човека огледа се у помањкању контекста који би у епохи романтизма, па можда и нешто касније, ту побуну, са одговарајућим патосом, омогућио. Амбивалентан став модерног човека према постојању – порицање смисла и осамљеност у свету – обликује његову депатетизовану судбину.

Један од побуњених изгнаника, Франц Кафка, изражава искуство коначне осамљености и несводивости људских позиција у свету кошмарном представом која засеђује сваку појмовну апаратуру: „... али да њихову главу, овако као моју, непрекидно облеће потајни гавран, то не могу чак ни да замислим.”

Цитирајући ову реченицу, Морис Фридман отвара простор за једну ироничну паралелу у непосредној вези са темом којом се *Проблематични побуњеник* бави. Кафкин „потајни гавран” који, неезактан и за околину невидљив (оностран), неподношљиво злокобно облеће око његове главе последњи је рефлекс прометејства модерног човека. Ова присилна мисао, или параноична слика, готово да може бити доживљена као пародија Прометејеве казне у којој је универзални карактер и смисао страдања преведен у идиолект приватног пакла. Како Фридман дефинише, модерног Прометеја одређује однос *или-или*, где се стварност и појединац узајамно искључују и човек тежи да побуном против наметнуте стварности поврати своју слободу.

У савременој књижевности патос прометејства подривен је искуством апсурда које намеће другачију апаратуру. Као приповедаче апсурда Фридман анализира Камија и Кафку. Пре свега, апсурд негира или

доводи у сумњу постојање поретка унутар кога се Прометејева побуна једино може појмити (догодити). За модерног човека поредак је или само наслеђени конструкт који камуфлира равнодушну космичку празнину, или је потпуно несазнатљив. По Камијевим речима, природа или предео нас „негирају”. Без представе о универзалном поретку хероизам је, у конвенционалном значењу те речи, немогућ, или, у најбољем случају, преформулисан у неку врсту храбрости: истрајавање пред огољеним светом без утехе пријатних самообмана. Ипак, искуство контингенције може бити и један облик просветљења који је дат модерном човеку. Свет који је виђен у својој чудовишној, самосвојној предметности лечи нас од лоше навике опсесивне интерпретације стварности. У фабулирању таквог света „савршене безразложности” Прометеј је незамислив јер нема против чега да се бори, он припада носталгији савременог човека за утешним архаичним представама о смисленом универзуму и утемељеном човеку. Подједнако незамислив у том контексту је и Јов – у аспекту своје верности поретку који га надилази и сатире. Једино што Јова чини ближим савременој књижевности је искуство неразумљиве, неузрочне стварности и дијалог у којем је Јов поражен у покушају да ту стварност појми.

Модерног Јова одређује однос *и-и*, он признаје стварност каква му је дата, али јој се не покорава. Његово искуство је доживљај неразумљивог поретка света према коме има амбивалентан однос, он оличава кризу поверења у само постојање. Утолико модерног Јова, како Фридман уочава, проналазимо у Кафкином К.-у и Камијевом Ријеу. Разлика у приказивању овог модела код поменутих аутора је у односу према апсурду. Фридман наглашава да Камијев Рије остаје у „дијалогу са апсурдом”, не прихватајући га, али и не одвајајући се од њега. Неизвесно је, ипак, да ли је дијалог са апсурдом заиста могућ. Могао би бити могућ у оној мери у којој је Јовов дијалог са Богом заиста дијалог. Питања и одговори ових несразмерних саговорника изражавају несамерљиве опсеге стварности, зато се Јовова питања и Божји одговори не сусрећу. Близина и удаљеност Бога у Јововом искуству транспонују се у облике и размере удаљености или одсуства Бога за модерног Јова. Вредности које одржавају поредак древног света потичу из спознаје односа са Богом, а за модерног човека, који је „завршио са Богом” једина вредност постаје слобода, често схваћена као нека врста казне. Оно што је од библијског Јова сачувано у модерном јесте лични однос као једини вид спознаје апсурдне стварности.

Морис Фридман истиче да је Кафкина приповедачка перспектива такође јововска у модерној интерпретацији тог појма. Не постоји могућност спознаје целовитости приказане стварности, нема свеобухватне и објективне позиције. Пред стварношћу која га превазилази, К. има само сазнајни критеријум личног искуства. Како Фридман запажа: „Кафка ... поставља Јовово питање у његов прави контекст – усред личне и

друштвене стварности у којој живимо, стварности у сусрету са којом наше рационалне концепције правде често постају пуке апстракције.” Егзистенцијална кривица, која је код Кафке често недовољно дефинисана, а ипак дефинитивна, није представљена као психолошка категорија, већ као објективна стварност.

Други вид овог изгнанства модерног Јова је Камејева *Куџа* у којој свако мора да прихвати живљење без представе о будућности, „сам под небом”, без могућности да буде у вези, да размењује. Раздвојеност постаје начин живота, праћен неизбежним страхом и побуном. Куга доноси изгнанство принудне самоће или можда пружа разлоге и даје смисао осећању изгнанства и истањених веза.

Мелвил и Достојевски, као аутори друге епохе, претежно пружају грађу за модерног Прометеја. Како Фридман запажа, код Достојевског су побуњеник и изгнанник два поунутрена принципа која делују унутар једне личности, не више лако раздвојиви. У илустровању модерног Јова аутор понекад прави неочекиване паралеле. Једно од поглавља студије насловљено је „Димитрије, Иван и Аљоша – три лица Јова”. Сагледавање ових књижевних ликова као три лица Јова свакако је интересно полазиште, али без обзира на то што су специфични облици патње кроз које пролазе Карамазови мотивисани кризом праведности у свету, ипак у овој врсти повезивања Димитрије и Аљоша делују помало спорно. Уколико Јов за неке од ликова Достојевског није могућ, појављује се нови Прометеј који самообожење схвата као апсолутну контролу. Такав је Кирилов. Ако је смртност оно чиме природа условљава човека, онда је чин самоубиства, као одлука којом се испољава, по Кирилову, врхунска субјективност, пут у обожење без Бога. Други вид сумњивог прометејства је Ставрогин који кроз злочин као побуну против поретка, а нарочито кроз бол и стид као психолошке реакције на злочин, покушава да искуси право постојање. Када је реч о изразитим Мелвиловим Прометејима, свакако да се капетан Ахав издваја по трагизму. Његово гностичко искуство света је суочење са ужасном појавношћу која наговештава још ужаснијег Творца.

У изразитој детаљности Фридманове интерпретације повремено се губи прегледност. Тако се чини да су неки текстови готово „претумачени”. То је приметно у поглављима која по основној замисли делују као нека врста илустративне дигресије („Очеви и синови”, на пример), али се услед потребе за обухватношћу приказа помућује (губи) представа о релевантном. С друге стране, управо исцрпност у аргументовању основне тезе чини важан квалитет ове студије – Фридман темељно илуструје премису да тензија између Јова и Прометеја, као два типа побуњеника, изграђује књижевну представу о модерном човеку.

Иако неизбежна и корисна, свака књижевна типологија може бити замка. Чињеница је да је мало тога у књижевним класификацијама

подложно егзактним критеријумима, као и да често искрсавају појаве које би се могле сврстати у више задатих категорија, или би, што је такође реално, чак могле да доведу у питање читав систем. У *Проблематичном њобуњенику* је тип модерног Јова толико обухватан да у неким сегментима студије губи јасан садржај. Подразумева се да синтагма *модерни Јов* умногоме преиначује основно значење такође комплексног књижевног лика (или типа), али се изразитим проширивањем овог означитеља ипак губи прецизност.

Можда би *јововско* и *прометејско* насупрот *Јову* и *Прометеју* у оваквим примерима било једноставно мимоилажење проблема. Аутор тек на крају студије експлицира да модерни Јов почиње са светом Кафкиног замка (и одређеним кореспондентним историјским појавама XX века), док се у делима Мелвила и Достојевског, као ни код било ког другог писца XIX века, не појављује „у потпуном значењу тог појма”. Овакав завршни осврт је добар зато што ретроспективно прецизира замисао аутора и даје додатну структуру често изразитој разуђености студије. У својој исцрпности *Проблематични њобуњеник* Мориса Фридмана даје драгоцен прилог сагледавању књижевних представа о модерном човеку и модерном свету у коме и сама побуна делује готово као архаизам.

Да ли ће Кафкин „јуриш на последњу земаљску границу” извести нови Прометеј или модерни изгнаник Јов само је упрошћена дилема о могућностима побуне, или могућностима неког поретка након искуства индиферентности природе и контингенције света који нам је задат за приповедање.

Маја РОГАЧ